

ЛЮДВІК В. Д.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)

ПОЧТОВИЙ М. М.,

доктор юридичних наук, старший
дослідник, заступник директора
(Навчально-науковий інститут права
та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.71>

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ
СТ. СТ. 321, 321-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ:
СПЕЦІАЛЬНІ УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

У статті проведено аналіз інституту звільнення від кримінальної відповідальності в контексті кримінального права України. Здійснено порівняльний огляд нормативного визначення, закріпленого у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12, та основних наукових підходів до розуміння його сутності, ознак і місця в системі кримінально-правових заходів. Розкрито, що звільнення від кримінальної відповідальності полягає у відмові держави від застосування до особи заходів кримінально-правового примусу за наявності передбачених законом підстав та умов. Особливу увагу приділено спеціальним видам звільнення, передбаченим ст. ст. 321 та 321-1 Кримінального кодексу України, які стимулюють позитивну посткримінальну поведінку правопорушників через добровільну здачу суспільно небезпечних предметів. Встановлено, що добровільна здача таких предметів є важливою юридичною передумовою для звільнення від кримінальної відповідальності та сприяє охороні здоров'я населення як одного з основоположних об'єктів кримінально-правового захисту. Наголошено на ролі позитивної посткримінальної поведінки як обов'язкової умови спеціального звільнення від кримінальної відповідальності та на необхідності подальшого наукового дослідження конструктивних особливостей цього інституту. Акцентовано на імперативному характері застосування норм про спеціальне звільнення за наявності визначених законодавцем підстав, що гарантує довіру громадян до кримінально-правової політики держави та підвищує ефективність боротьби з правопорушеннями у сфері охорони здоров'я населення.

Встановлено, що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, закріплені у ст. ст. 321 та 321-1 КК України, мають особливе значення для стимулювання правомірної поведінки осіб, зокрема шляхом заохочення добровільної здачі предметів, що становлять загрозу життю та здоров'ю населення. Застосування таких механізмів не лише сприяє вилученню із незаконного обігу суспільно небезпечних речовин, але й створює умови для переосмислення

правопорушниками своїх дій та їх подальшої інтеграції у суспільство без додаткового кримінально-правового тягаря.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, позитивна посткримінальна поведінка, добровільна здача, отруйні речовини, фальсифіковані лікарські засоби, кримінально-правова політика, охорона здоров'я населення, кримінальне право України.

Liudvik V. D., Pochtovyi M. M. Certain aspects of the implementation of Articles 321, 321-1 of the Criminal Code of Ukraine: special conditions of exemption from liability

The article analyzes the institution of exemption from criminal liability in the context of the criminal law of Ukraine. A comparative review is conducted of the normative definition enshrined in the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated December 23, 2005, No. 12, and the main scientific approaches to understanding its essence, characteristics, and place within the system of criminal law measures. It is revealed that exemption from criminal liability involves the state's refusal to apply measures of criminal coercion against an individual when the grounds and conditions stipulated by law are present. Special attention is paid to the specific types of exemption provided for in Articles 321 and 321-1 of the Criminal Code of Ukraine, which encourage positive post-criminal behavior of offenders through the voluntary surrender of socially dangerous items. It is established that the voluntary surrender of such items is an important legal precondition for exemption from criminal liability and contributes to the protection of public health as one of the fundamental objects of criminal law protection. The role of positive post-criminal behavior as a mandatory condition for special exemption from criminal liability is emphasized, along with the necessity for further scientific research into the constructive features of this institution. The imperative nature of applying the rules on special exemption when the legislator's stipulated grounds are present is highlighted, ensuring citizens' trust in the state's criminal law policy and enhancing the effectiveness of combating offenses in the field of public health protection.

It has been established that special types of exemption from criminal liability, enshrined in Articles 321 and 321-1 of the Criminal Code of Ukraine, are of particular importance for stimulating the lawful behavior of individuals, in particular by encouraging the voluntary surrender of objects that pose a threat to the life and health of the population. The use of such mechanisms not only contributes to the removal of socially dangerous substances from illegal circulation, but also creates conditions for offenders to rethink their actions and their further integration into society without additional criminal and legal burden.

Key words: exemption from criminal liability, positive post-criminal behavior, voluntary surrender, poisonous substances, counterfeit medicinal products, criminal law policy, public health protection, criminal law of Ukraine.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення охорони здоров'я населення є одним із пріоритетних напрямів кримінально-правової політики України. Разом із тим, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів становлять реальну загрозу як для окремих громадян, так і для суспільства в цілому. Ст. ст. 321 та 321-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) встановлюють кримінальну відповідальність за такі діяння, одночасно передбачаючи спеціальні підстави для звільнення особи від відповідальності за умови добровільної відмови

від протиправної діяльності та сприяння правоохоронним органам [1]. Проте реалізація цих положень на практиці викликає низку питань, пов'язаних із правовою невизначеністю критеріїв «добровільності здачі» і «сприяння», неоднозначністю судової практики та відсутністю єдиних підходів до їх застосування. Це актуалізує необхідність комплексного аналізу чинних норм з метою дієвості застосування механізму спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз останніх досліджень щодо звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення свідчить про те, що ця тема залишається актуальною в контексті вдосконалення кримінального законодавства та судової практики. Зокрема серед найбільш ґрунтовних праць слід виокремити імена наступних вчених: О. О. Дудорова, О. С. Козак, П. С. Матишевський, А. А. Музика, В. В. Скибицький, П. В. Хряпінський, С. С. Яценко.

Метою написання статті є аналіз особливостей реалізації спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності передбачених ст. ст. 321, 321–1 КК України.

Виклад основного матеріалу. З метою всебічного розкриття досліджуваного інституту доцільно звернутися до аналізу його змісту. Так, згідно з п. 1 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 під звільненням від кримінальної відповідальності слід розуміти «відмову від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законодавством обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснюється у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК України), та в порядку, установленому Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності можливе лише в разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК, та за наявності визначених у законі правових підстав, вичерпний перелік яких наведено у ч. 1 ст. 44 КК, а саме: у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування» [2]. Проте слід відзначити, що амністія та акт помилування не звільняє від кримінальної відповідальності згідно з внесеними змінами Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» № 3465-VI від 02.06.2011 року.

На противагу цьому визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності у науковій літературі має важливе значення для розуміння його правової природи, ознак та місця у системі кримінально-правових заходів. Своєю чергою, П. С. Матишевський визначає звільнення від кримінальної відповідальності як наявність законних підстав та певних умов, що дозволяють звільнити особу, яка вчинила злочин, від обов'язку зазнати судового осуду та понести покарання [3, с. 219].

С. С. Яценко висловлює думку, що звільнення від кримінальної відповідальності слід розглядати як відмову держави, реалізовану через відповідний судовий орган, від застосування заходів кримінально-правового характеру до особи, яка вчинила злочин, у порядку, встановленому кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством [4, с. 252].

В. В. Скибицький трактує звільнення від кримінальної відповідальності як передбачене чинним законодавством усунення обов'язку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, відповідати за нього, за умови, що цілі покарання та завдання кримінального закону можуть бути досягнуті (або вже досягнуті) без необхідності застосування заходів кримінально-правового примусу [5, с. 445].

Вбачається, що звільнення від кримінальної відповідальності усуває можливі потенційні обмеження правового характеру, які могли б виникнути у зв'язку із засудженням особи [6, с. 18]. У зв'язку з цим О. С. Козак серед характерних рис звільнення від кримінальної відповідальності виділяє те, що воно здійснюється у суворій відповідності до вимог

кримінального та кримінального процесуального законодавства, які виступають його матеріальними та процесуальними підставами; реалізується від імені держави через суд; є повним припиненням правовідносин між державою та особою, що унеможливлює часткове звільнення від кримінальної відповідальності; полягає у незастосуванні до особи, яка вчинила злочин, передбачених КК України обмежень певних прав і свобод, а також не тягне за собою кримінально-правових наслідків у вигляді засудження чи судимості [7, с. 17–18].

При цьому ми згодні з думкою П.В. Хряпінського, який переконаний, що звільнення від кримінальної відповідальності виступає потужним правовим інструментом, який здатен ефективно впливати на поведінку осіб, що вже стали на шлях протиправної діяльності [8, с. 41]. Такий механізм слугує своєрідним стимулом для переосмислення своїх вчинків та надання цим особам можливості у встановлений законом спосіб спокутати свою вину. Важливо, що результативність такого правового впливу значною мірою залежить від того, наскільки держава дотримується принципу гарантованості заохочення у сфері кримінального права. Потенційний суб'єкт, на якого спрямоване це заохочення, має бути твердо впевнений у тому, що в разі вчинення ним передбачених дій позитивна відповідь з боку держави буде обов'язковою та невідворотною. Оскільки передбачені законом випадки звільнення від кримінальної відповідальності мають імперативний характер і підлягають обов'язковому застосуванню судом за наявності відповідних умов, це свідчить про глибоку зацікавленість держави у формуванні конструктивної посткримінальної поведінки осіб, які скоїли протиправні діяння.

Переходячи до аналізу конкретних складів кримінальних правопорушень, передбачених у розділі XIII Особливої частини КК України, варто звернути увагу на важливість способів формулювання підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності в Особливій частині КК України та відмінності між ними, які зумовлюються насамперед особливостями конкретного злочину, а також тією метою, яку держава визначає для кожного з видів такого звільнення. Відповідно не всі склади кримінальних правопорушень передбачені зазначеним розділом містять положення про спеціальні підстави звільнення від відповідальності. Зокрема, такі спеціальні положення викладені у ст. 321 та ст. 321–1 КК України [1].

У цьому контексті П. В. Хряпінський, зазначає, що таке звільнення є формою заохочення з боку держави на позитивну поведінку особи після вчинення злочину, що свідчить про втрату нею суспільної небезпечності. Це проявляється у відмові від застосування до такої особи всіх обмежень прав і свобод, які передбачені за вчинення злочину [8, с. 203]. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності є складовою Особливої частини КК України, утворюючи окремий підінститут у межах загального інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Вони, подібно до загальних підстав звільнення, мають спільні риси, а саме:

- 1) їх може застосовувати виключно суд від імені держави;
- 2) вони стосуються особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 3) вони виражаються у відмові від офіційного осуду, призначення покарання і визнання особи судимою.

Однією з обов'язкових умов звільнення від кримінальної відповідальності за досліджуваними кримінальними правопорушеннями є добровільна здача предмета злочину правоохоронним органам. Відповідно А. А. Музика тлумачить добровільну здачу як вчинення дій особою, яка мала реальну можливість і надалі утримувати ці предмети при собі, проте свідомо й добровільно передала їх представникам державної влади [9, с. 254]. Така передача може бути здійснена не лише правоохоронним органам, а й іншим державним органам чи органам управління, а також іншим компетентним посадовим особам, які, у свою чергу, зобов'язані вжити необхідних заходів для подальшої передачі цих предметів органам правопорядку.

Серед предметів, щодо яких може бути здійснено добровільну здачу, у межах дослідження виділяються наступні:

- 1) отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби (ч. 5 ст. 321 КК України);

2) фальсифіковані лікарські засоби т (ч. 4 ст. 321–1 КК) [1].

Законодавець таким чином стимулює правопорушників до припинення незаконного обігу зазначених речовин і засобів. На нашу думку, саме цей соціально значущий результат – виведення з неконтрольованого обігу особливо небезпечних предметів – слід вважати основною функцією аналізованих норм, оскільки саме неконтрольоване поширення таких речовин і засобів становить найбільшу загрозу для здоров'я населення. Це пояснюється з тим, що здоров'я населення як об'єкт протиправного посягання є станом життєдіяльності людей, який відповідає суспільним інтересам при цьому забезпечення останнього гарантує можливість нормального функціонування всього суспільства. Ми впевнені, що це є методологічною основою для обґрунтування суспільної значущості добровільної здачі предметів, що мають кримінально-правову заборону і становлять загрозу здоров'ю населення.

Ще однією ключова умова застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності є «сприяння розкриттю злочину». У цьому контексті під «сприянням» слід розуміти активну посткримінальну поведінку особи, яка вчинила злочин, що виявляється у добровільному повідомленні про обставини правопорушення, викритті інших співучасників, наданні допомоги слідчим органам у встановленні істини у справі або виявленні предметів злочину. Таке сприяння трактується не лише як доказ щирого каяття, а й як форма відшкодування завданої шкоди суспільству, яка свідчить про зниження рівня суспільної небезпеки особи. Саме ця активна допомога у викритті злочину є підставою для реалізації механізму заохочувальної норми, що спрямована на стимулювання добровільного припинення протиправної діяльності та співпрацю з правоохоронними органами.

Норми Особливої частини КК України, що передбачають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, логічно інтегровані в структуру сучасного кримінального права як засоби, які в різній мірі інтенсивності та ефективності сприяють виконанню публічним правом його ключових соціально обумовлених завдань. Найбільш повно вони реалізуються в межах заохочувальної функції кримінального права, забезпечуючи позитивне кримінально-правове стимулювання осіб, які порушили закон, до соціально корисної посткримінальної поведінки. Ті з положень, що спонукають осіб до самовикриття або до розкриття кримінальних правопорушень, вчинених іншими, сприяють реалізації охоронної функції кримінального права, що виражається у притягненні винних осіб до відповідальності. Частина норм про спеціальне звільнення має кумулятивний характер, оскільки забезпечує реалізацію одразу декількох функцій кримінального права.

Ураховуючи наведене, можна дійти висновку, що такі положення, їх конструктивні особливості, соціальні підстави запровадження та закономірності застосування потребують більш глибокого дослідження в межах науки кримінального права України. Вони також мають активніше використовуватися у практичній діяльності спеціально уповноважених державних органів, покликаних забезпечувати реалізацію функцій кримінального права та здійснення кримінально-правової політики держави.

Позитивна посткримінальна поведінка особи, яка вчинила кримінальні правопорушення проти здоров'я населення, є юридичним фактом. Тобто, позитивна суспільно корисна посткримінальна поведінка особи, з одного боку, виступає необхідною умовою, без якої звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1 КК України неможливе, а з іншого – її наявність беззаперечно призводить до звільнення від кримінальної відповідальності.

Висновки. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності посідає важливе місце у системі кримінального права України, виконуючи як заохочувальну, так і охоронну функції. Нормативний аналіз положень Постанови Пленуму Верховного Суду України, а також дослідження наукових концепцій свідчать про багатовимірний характер цього інституту, який спрямований на припинення кримінально-правових відносин між державою та особою, що вчинила кримінальні правопорушення, без застосування передбачених Кримінальним кодексом України обмежень її прав і свобод.

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, закріплені у ст. ст. 321 та 321-1 КК України, мають особливе значення для стимулювання правомірної поведінки осіб, зокрема шляхом заохочення добровільної здачі предметів, що становлять загрозу життю та здоров'ю населення. Застосування таких механізмів не лише сприяє вилученню із незаконного обігу суспільно небезпечних речовин, але й створює умови для переосмислення правопорушниками своїх дій та їх подальшої інтеграції у суспільство без додаткового кримінально-правового тягаря.

Ефективність цього інституту прямо залежить від забезпечення принципу гарантованості заохочення, що є основою довіри громадян до державної кримінально-правової політики. Водночас положення про спеціальні види звільнення потребують подальшого теоретичного обґрунтування та практичного вдосконалення з метою їх оптимальної реалізації у сфері забезпечення соціально корисної поведінки та охорони суспільних інтересів. Отже, інститут звільнення від кримінальної відповідальності виступає не лише засобом гуманізації кримінальної політики, але й інструментом формування конструктивної посткримінальної поведінки, що у довгостроковій перспективі сприяє зміцненню правопорядку та стабільності суспільства.

Список використаних джерел:

1. Сайт Верховної Ради України. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862>
2. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS05313?an=64>
3. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
4. Яценко С.С. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і Постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. Київ: А.С.К., 2002. 936 с.
5. Скибицький В.В. Деякі проблеми звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання. Правова система України: теорія та практика. Науково-практична конференція. Київ. 1993. С. 444 – 448.
6. Ковітіді О. Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності (за нормами Загальної частини Кримінального кодексу України): Навчальний посібник. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Сімферополь: ВД «Квадрант», 2005. 224 с.
7. Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : монографія / ред. О. М. Бандурка. Київ : Освіта України, 2009. 204 с.
8. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія. Харків : Харків юрид., 2009. 840 с.
9. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ: Логос, 1998. 324 с

